Plaček, Miroslav

Hrady středního Podyjí

Archaeologia historica. 1992, vol. 17, iss. [1], pp. 189-204

Stable URL (handle): https://hdl.handle.net/11222.digilib/139992
Access Date: 12. 12. 2024
Version: 20241110

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

MUNI ARTS Masarykova univerzita Filozofická fakulta

Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University
digilib.phil.muni.cz

Hrady středního Podyjí

MIROSLAV PLAČEK

Vzájemná otevřenost jižní Moravy a přilehlé části Dolního Rakouska byla již vícekrát konstatována. Styčným územím je vlastně úval Dyje, která zčásti tvořila hranici, dílem probíhala nedaleko hranice, a to střídavě na půdě obou politických celků. Horní tok je v Dolním Rakousku, střední a dolní na Moravě. Tento stav se vytvořil, nepočítáme-li zisk Valticka v r. 1919, v průběhu času od 9. do poloviny 13. století. Tlak Bavorů a posléze příslušníků Východní marky byl definitivně zastaven v bitvě u Mailberku r. 1082 a hranice byla fixována řadou opevněných bodů. Na naší straně jsou do konce 12. stol. historicky doloženy Bítov, Vranov, Znojmo, Hrádek a Břeclav, archeologicky ještě Vysoká zahrada u Dol. Věstonic a nejnověji i fortifikace u Drnholce (sdělení dr. Ungera). Příspěvek podává přehled vývoje středověké hradní architektury na obou stranách hranice v oblasti středního Podyjí a povodí Jevišovky a volně navazuje na předchozí práce (Plaček, 1984; 1991).

Je přirozené, že všestranné styky, jimž nebránily žádné přírodní překážky, se odrazily v oboustranném ovlivnění společenského a kulturního vývoje. Bylo jistě podpořeno i usazováním rakouské šlechty na Moravě a za Přemysla Otakara II. i našich feudálů v Rakousku a vzájemným spřízněním moravské a rakouské nobility. Větší intenzita tohoto dění je doložena v pramenech od druhé čtvrtiny 13. stol., ale můžeme je předpokládat od doby, kdy formování šlechty a její pozemkové držby v českých zemích dosáhlo míry, již vyžadovala rovnoprávnost partnerských vztahů, tedy snad již v poslední třetině 12. století (z četné literatury alespoň Žemlička 1990, 23).

Nejstaršími hrady byla pochopitelně zeměpanská centra Znojmo a Hrádek nad Dyjí. Na znojemském hradě přes všechno propagandistické úsilí „zástěrovců" nebylo prokázáno osídlení před 11. stoletím (Klíma 1991, 222). Hrad se připomíná u Kosmy r. 1100, nepřímo k r. 1141 (CDB I, č. 115), ale kamenný hrad byl stavěn zřejmě až v 1. polovině 13. stol. (Richter a kol. 1966, 16—18; Měřínský—Plaček 1988, 223). Do tohoto období snad patřila polygonální věž zv. Loupežnická a nejasná zůstává časová příslušnost hranolové věže zachované ve hmotě zadního hradu. Potřeba stavebně historického a archeologického průzkumu této části je nadále aktuální.

V Hrádku nad Dyjí je dochována jen poloha na ploché ostrožně nad nivou Dyje s nepatrným zbytkem valu (Novotný 1975, 523). Místo se připomíná k roku 1046 ve falzu z 12. stol. (CDB I, č. 382) a znovu 1141 (CDB I, 115). V obvodu hradiska stál kostel sv. Petra a Pavla a okrouhlý karner sv. Oldřicha a k přestavbě v kamenný hrad zřejmě vůbec nedošlo. Jedním z důvodů mohla být i donace Vladislava Jindřicha mailberským johanitům, potvrzená Václavem I. v r. 1235 (CDM II, č. 270), která byla několikrát rozšiřována. Charakter opevnění vystihuje i německý název místa Erdburg či Erdberg. Zničení hradiště, které se naposledy připomíná r. 1292 jako antiquum Erpurk, se přičítá Rudolfovi Habsburskému po bitvě na Moravském poli (Hosák 1967, 33). Obnově hradu ve vrcholně středověké podobě zabránily jednak výše uvedené změněné vlastnické poměry a existence nového hradu v Jaroslavicích.

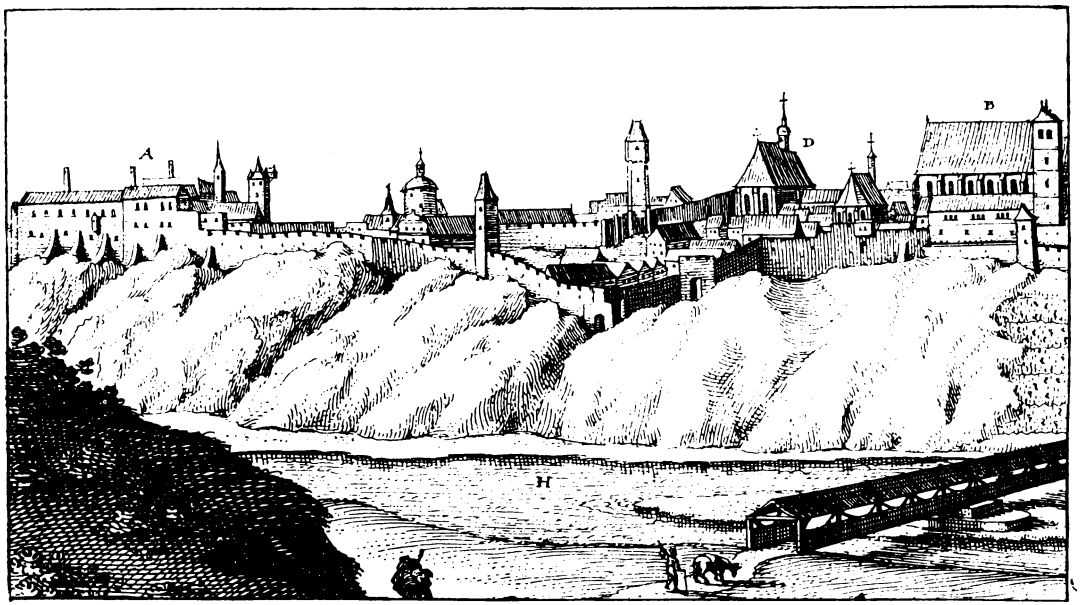

Obr. 1. Znojmo, pohled na hrad od JV z pol. 17. stol. Výřez z veduty M. Meriana.

Z hlediska středověkých požadavků byl jaroslavický hrad na konci výšinv nad městečkem situován mnohem výhodněji než hradiště v Hrádku. R. 1249 se po Jaroslavicích píše Boček, kastelán znojemský, a i když je listina falzem z 13. stol. (CDB IV/1, č. 171), je hodnověrná, neboť r. 1255 se uvádí hrad (CDB V/1, č. 60). Bohužel, i ten zcela zmizel, ustoupil totiž velkému renesančně baroknímu zámku, v němž stavebně historický průzkum zjistil gotické zdi a hranolovou věž (8×7,5 m) v chráněné poloze. Předpokládá jejich vznik ve 14. stol. a v první fázi dřevohlinitý charakter sídla (Lancinger—Eliáš 1974, 80).

Na rakouské straně byla ve středním Podyjí jediným významným zeměpanským opěrným bodem Laa a. d. Thaya. Její pravidelný městský hrad byl vložen do sv nároží městských hradeb pocházejících snad ještě z doby okolo poloviny 13. stol. (Büttner—Madritsch 1987, 180) až počátkem 15. stol. Přísluší k němu třičtvrtěkruhová věž s pozdně gotickými architektonickými články a pozdně románská hranolová věž v jz a sv nároží. Ve městě byly ještě dva fortifikované objekty ze 13. a 14. stol., tzv. Stará radnice a farní dvůr. Není vyloučeno, že jsou pozůstatkem staršího hradu. V tomto směru je nadějnější objekt fary v bezprostřední blízkosti kostela (Burgkirchenanlage?) a východní městské brány.

Ostatní rakouské hrady zkoumané oblasti byly v soukromém nebo stálém lenním držení. Přitom se zde objevují typické dřevohlinité hrádky jako Stronegg, Neuruppersdorf, Neudorf u Staatze a „Dernberg" mezi Nappersdorfem a Oberstinkenbrunnem. Jeden z nejlépe dochovaných hrádků ve Stroneggu je bohužel v ohradě soukromé obory a je nepřístupný. Jeho dvojdílný půdorys uvedl do naší literatury H. Weinelt (1937, 25). Predikáty jsou známé od roku 1186 a hrad (Haus, Burg, Schloss) se jmenuje od r. 1304 do r. 1444, kdy byl jako hnízdo moravských rozbojníků vypálen (Büttner—Madritsch 1987, 195).

Poměrně dobře je dochován hrádek na výhledovém kopci Dernberg (281 metrů n. m.), jenž je v rakouské literatuře málo známý (Schad'n 1953, 67). Napomohla tomu zřejmě absence písemných zpráv. Téměř trojúhelný centrální pahorek má největší rozměry 49×18 m a je obklopen příkopem přibližně 30 m širokým. Okružní val se na jihu rozšiřuje a plošina končící příkrým svahem je i před severním valem. Místo bylo osídleno již v bronzu a halštatu.

Podobné utváření má fortifikace na výběžku z okraje údolí Litobratřického potoka asi 2 km jz od Drnholce. Protáhlou plošinu (31×9 m) obíhá okružní příkop 20—25 m široký vymezený valem. Podél vyvýšené přední části (věžiště) vede dozadu se zužující terasa, snad s komunikační funkcí. Také zde chybějí písemné zprávy, nebo lépe identifikace lokality a nejnovějším výzkumem J. Ungera byla zjištěna pozdně hradištní keramika.

Zřejmě nejstarším kamenným hradem celého regionu je Staatz vystavěný na osamělé vápencové kupě. Jeho české jméno Stožec se ozývá ještě koncem 12. stol. (Stoz, Stauze) a jako důležitá pevnost hrál významnou roli ve válečných konfliktech. První zmínka o místě pochází z r. 1072 (Büttner—Madritsch 1987, 188), ale hrad byl založen asi až ve 12. stol. Z nejstarší stavby se dochovala hranolová věž z kvádrů (9×8,7 m),s vnitřním prostorem 3,7×3,5 m v patře, kam vedl vstupní portál. Kvádrová je také část ohradní zdi připojené

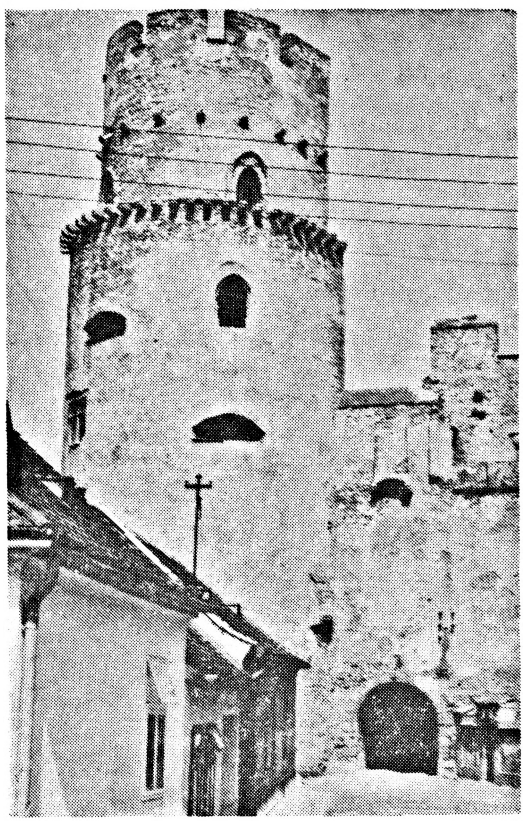

Obr. 2. Laa a. d. Thaya, JZ věž a brána městského hradu.

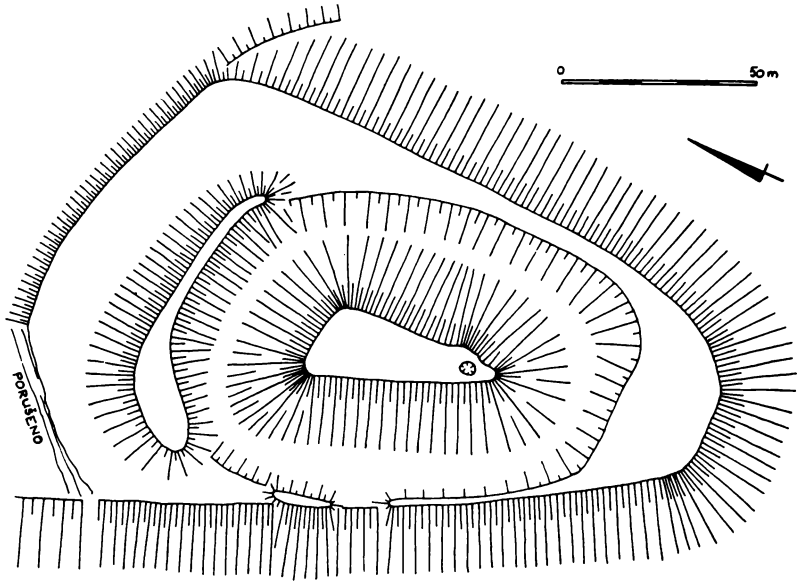

Obr. 3. Haslach-Dernberg, terénní náčrt hrádku.

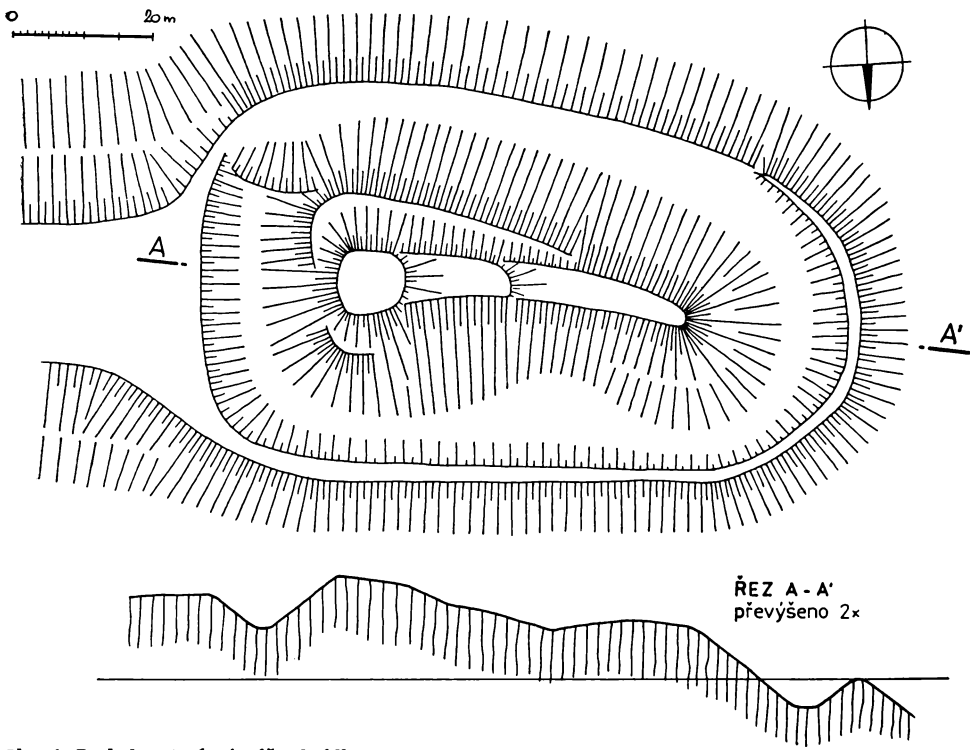

Obr. 4. Drnholec, terénní náčrt hrádku.

k věži na jz. Horní hrad byl přístupný branou a úzkým přihrádkem. Palác na západní straně se nedochoval, stejně jako ohradní zeď. Zřetelné je dvojnásobné rozšíření o parkány kolem horního hradu a hlavně východní nádvoří s hranolovou branou a plochou oblou baštou z přelomu 14. a 15. stol. Pozdně gotické je jz předhradí s první branou a v renesanci byl hrad dále přestavován. Tomuto období patří dělová terasa nad první branou, východní bašta a byly přestavěny a rozšířeny obytné budovy horního hradu, o čemž svědčí Vischerova rytina z r. 1672. Zachycuje už stav, kdy hradu chybějí střechy a koruny zdí velké věže byly porostlé vegetací. Ke zpustnutí došlo po vypálení Švédy v r. 1645 (Büttner—Madritsch 1987, 189).

Další dva hrady se nalézají v katastru obce Theras na horní Pulkavě. Therasburg stojící na skalní ostrožně v záhybu Therasburského potoka je dosud obydlen. Za hospodářským dvorem na středověkých základech v předhradí je příčný příkop tesaný ve skále. Most vede do zdvojené brány s pozdně gotickým ostěním v parkánové zdi obklopující vlastní hrad. V jeho čele stojí nakoso dvoupatrová hranolová věž o straně 8,5 m. Nepravidelné nádvoří je sevřeno mezi třemi křídly a hradbou. Portál je renesanční z doby okolo r. 1570 a nese nápis z doby posledních přestaveb v r. 1893 s údajem o stavbě v r. 1172, ač první zmínka pochází až z r. 1327 (Ö. K. 1911, 18) a ani nic jiného reálnost letopočtu nepodporuje.

Naopak na výběžku do údolí Pulkavy 4 km východně od Therasburgu se nachází zřícenina hradu neznámého jména, již G. Binder (1925, 57) uvádí pod názvem Nonneck či Neudeck, který mohl být jeho předchůdcem. Úsporná bergfritová dispozice s hranolovou věží (7,1×6,5 m) v čele za šíjovým příkopem má na konci výběžku dvouprostorový palác s románským okénkem obráceným do údolí. Věž je zachována jen v dolní části a kolem ní procházela úzká zalamující se soutka se schodištěm, které pokračovalo i v malém nádvoří, neboť jeho úroveň je více než o 6 m níže než vstup. Dřevohlinité předhradí je zčásti porušeno plošinou pro stožár vysokého napětí.

Důležitý hrad stával na nevelkém pahorku v Seefeldu. Dnes stojí na jeho místě střídmý barokní čtyřkřídlý zámek z počátku 18. stol. (Dehio 1990, 1 076), který využil substrukce starší stavby dochované zčásti ve sklepech. Kresba G. M. Vischera z r. 1672 ukazuje pravidelnou dispozici s nárožními hranolovými věžemi na způsob tzv. italského kastelu a je zřejmé, že zámek respektoval základní plán hradu. Utváření pahorku a jeho okolí napovídá možnosti existence starší fáze hradu v podobě dřevohlinitého hrádku. Po Seefeldu se po polovině 12. st. píší členové rodu Kadoldů (Dehio 1990, 1 076), kteří používali i přídomky z Harrasu, Mailbergu, Göllersdorfu, Stronsdorfu a Zogelsdorfu (Lechner 1969, 414). Také zde by byl užitečný podrobný průzkum suterénů už kvůli potvrzení typologické příslušnosti.

Velmi zajímavý je rozsáhlý komplex zámku v Mailbergu. Především tím, že byl vybudován řádem špitálníků sv. Jana, v jehož držení je od doby vzniku dodnes. Zdejší komenda, na rozdíl od většiny ostatních evropských komend, měla výrazně pevnostní charakter. Zaujímá konec táhlé nízké vyvýšeniny vybíhající z masivu Buchbergu. Hrad 150 m dlouhý a 70 m široký je obklopen okružním příkopem a valem, jenž se na západě rozšiřuje v hospodářské předhradí, před nímž je další šíjový příkop. Organismus postupně rostl a přes sjednocení barokní přestavbou za komtura Antonína hr. Colloreda okolo roku 1752 (Lechner 1970, 399) je jeho vývoj v hrubých rysech postižitelný. Z doby založení po donaci Kadolda st. z Harrasu z let 1145—1150 (Lechner 1969, 415) se nic viditelného nedochovalo. Z pozdního 12. stol. pochází jen jižní loď kostela sv. Kunhuty v dominantní poloze nad městečkem. Raně gotický zámec-

jádro hradu
I. got. rozšíření
II. got. rozšíření
přelom 14. a 15. stol.
pozdní gotika a renes.
nejasné

Obr. 5. Staatz, terénní náčrt a vývojové schéma hradu.

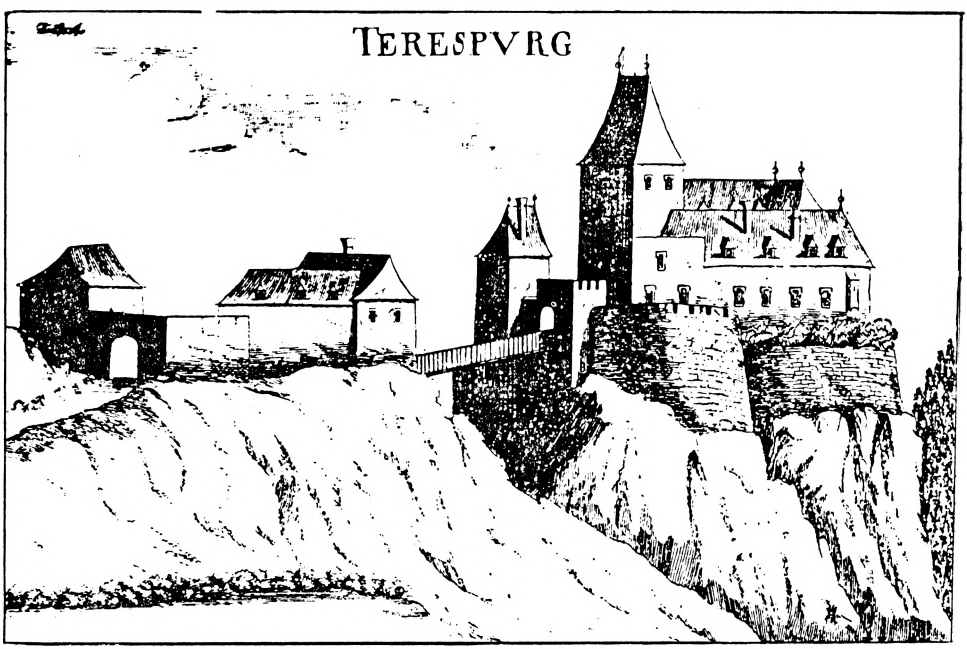

Obr. 6. Therasburg, Vischerova rytina z r. 1672.

Obr. 7. Neznámý hrad u Therasu (Nonneck), terénní náčrt.

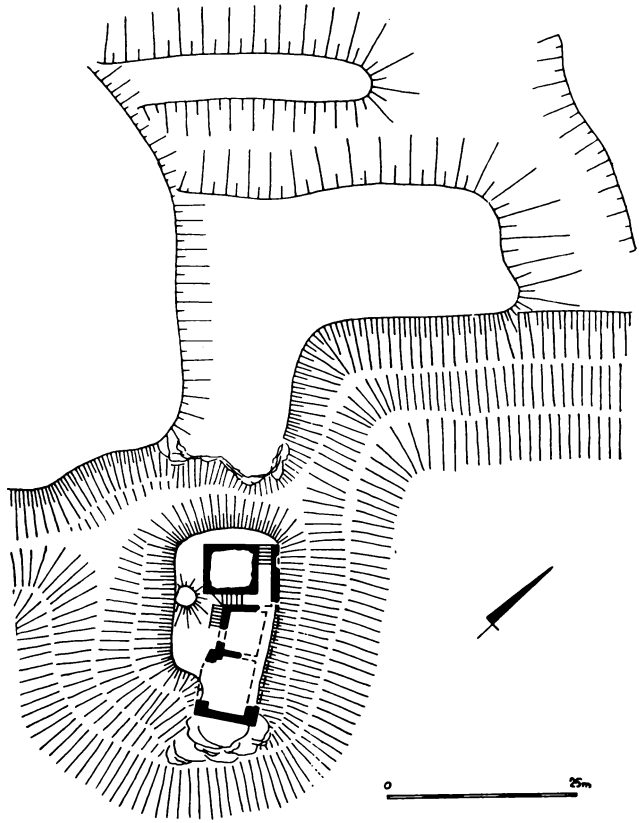

Obr. 8. Mailberg, vývojové schéma hradu. 1 — budova komendy, 2 — v jádru gotické objekty, 3 — objekty z 15. století, 4 — renesanční a barokní budovy, 5 — pozdější.

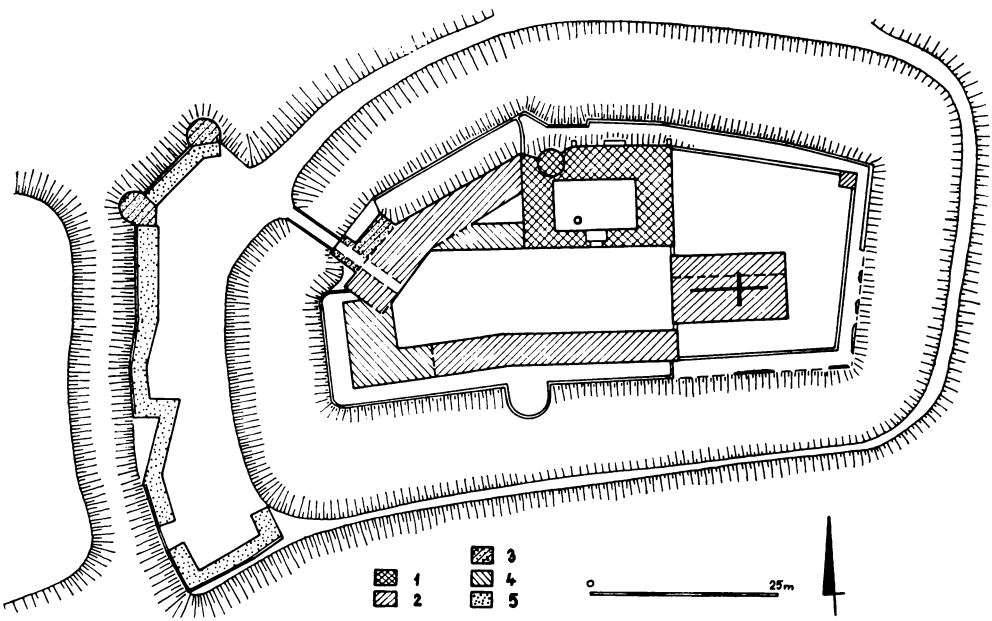

ký kostel sv. Jana Křtitele byl přestavěn v souvislosti s uvedenou barokní stavební periodou a v jeho severní stěně se dochovala dvě úzká hrotitá okénka se široce rozevřenou špaletou. Kostel vystupuje do čtverce gotického opevnění lemovaného ještě zbytky parkánu. Samotná komenda je ve středu severní části hradu. Má obdélný čtyřkřídlý půdorys s malým dvorkem se studní, je přístupná z velkého nádvoří a na sz má okrouhlou štíhlou věž. Malý trojúhelný dvorek na západ od komendy vznikl přístavbou renesančního křídla tvořícího průčelí velkého nádvoří. Po jeho jižní straně je dlouhé křídlo v jádru gotické stejně jako křídlo severozápadní. Starší zazděný hrotitý portál byl nahrazen dnešním pozdně gotickým průjezdem se segmentovými záklenky sedilií a upraven byl při renesanční přestavbě za komtura Karla Tettauera dovršené r. 1603. Předhradí obsahuje dosud dvě půlválcové bašty z 2. poloviny 15. stol., mezi nimiž byl původně vjezd po dřevěné rampě. Celek byl nedávno nákladně upraven (muzeum, zámecký hotel) a pokud nebyl proveden stavebně historický průzkum, jsou podrobnější informace nadlouho znepřístupněny.

Možnost průzkumu se naopak naskýtá v bývalé johanitské komendě v Horních Kounicích. Čtyřúhlý areál otevřený směrem k západnímu průčelí kostela sv. Michala obsahuje dvě starší protilehlá gotická křídla a mladší křídlo západní. Nikdy sice nenabyl charakter hradu, ale průzkum její a komendy německých rytířů v Hostěradicích (srov. Rulíšek 1971) by byl pro poznání architektury rytířských řádů v našem prostoru velmi důležitý.

Nejstarším šlechtickým hradem regionu na našem území byl asi Šenkenberk (Šimberk). Můžeme tak soudit z historických zpráv, v nichž se páni s příjmením Schenk objevují od r. 1226 (CDM II, č. 168). Vystupují v různých

Obr. 9. Šenkenberk, půdorysné a výškopisné zaměření hradu.

úřadech — Lupold v r. 1234 jako kastelán na Děvičkách a Vilém r. 1239 kastelán vranovský (CDB III, č. 90, č. 212). Výsluhou získali území kolem Olbramkostela, které Wolfram Schenk, Vilémův bratr, kolonizoval a jeho potomci zdědili. V listině datované k r. 1252 a sepsané před r. 1259 se uvádí Wolfram ze Šenkenberka (CDB IV/1, č. 244), bratr znojemského arcidiakona Markvarta. Ve 14. stol. se na hradě vystřídaly dva rody, byl čas v markraběcím držení, počátkem 15. stol. patřil Přechovi z Kojetic (r. 1403 — CDM XIII, č. 260). Byl připojen k Novému Hrádku a r. 1516 byl již pustý (ZDB XIX, f. 4, č. 15).

V předpolí zříceniny v záhybu Plenkovického potoka 3 km západně od Olbramkostela jsou relikty hospodářského dvora. Za hlubokým a 25 m širokým šíjovým příkopem je situováno jádro hradu s 3,1 m silnou štítovou zdí v čele. Má lichoběžníkový půdorys se dvěma palácovými křídly na jihu a východě. Severní boční předhradí přecházelo na západě v úzký parkán a neobsahovalo zděné objekty. Bezvěžový plán se štítovou zdí odpovídá původu předpokládaných stavebníků, neboť v rakouských zemích je poměrně běžný. Nejbližší analogií je hrad Grub poblíže Hornu a není vyloučeno, že podobnou dispozici měl též málo zřetelný Hohenwartstein v rakouském Podyjí jižně od vsi Thurefs.

Do 13. stol. ještě přísluší tzv. Starý hrad v Jevišovicích na skalnatém výběžku do údolí Jevišovky naproti Starého zámku. Zřícenina je poněkud poškozena v souvislosti s výzkumy eponymní lokality jevišovické kultury, která se nachází přímo v jejím prostoru. Jsou zachovány jen nepatrné zbytky zdí, ale rozvrh do tří dílů je dosud zřetelný. První předhradí půlměsícového tvaru bylo pouze dřevohlinité a od druhého bylo odděleno příkopem minimálně 13 m širokým. Druhé předhradí bylo bezpochyby zděné a jsou v něm stopy

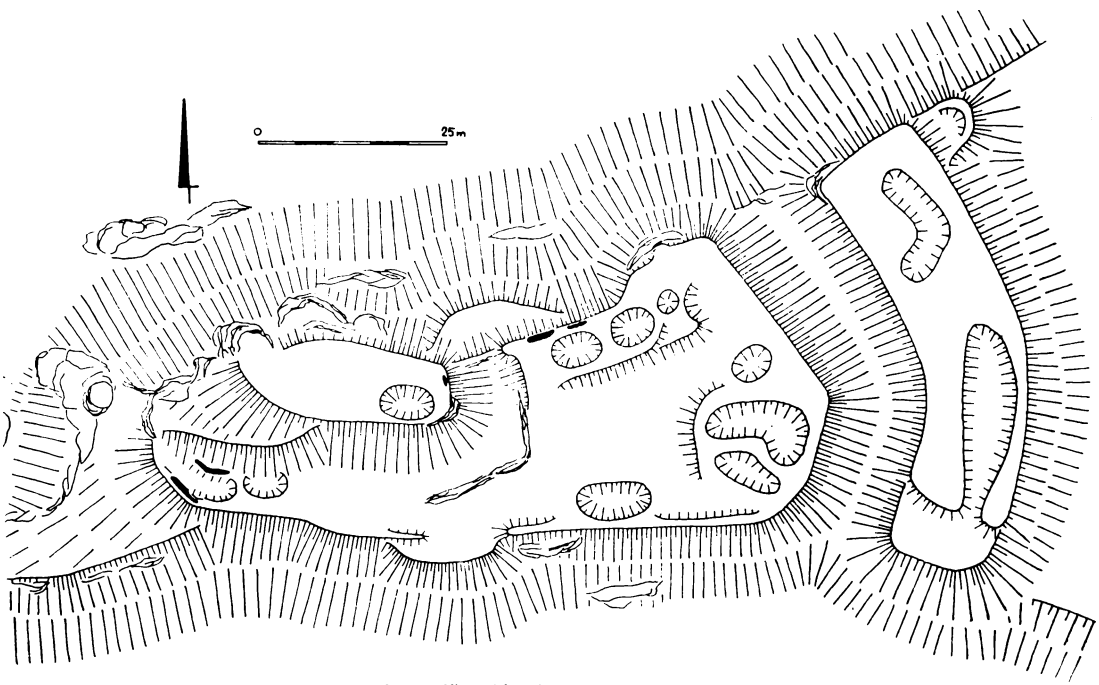

Obr. 10. Jevišovice-Starý hrad, terénní náčrt zříceniny.

nejméně jedné hospodářské budovy. Zadní hrad stál za dalším ve skále tesaným zalomeným příkopem. Zdivo se zachovalo jen na jižní straně.

Hrad byl vybudován syny Kuny z Kunštátu Bočkem a Kunou, kteří zdědili otcovy výsluhy na Znojemsku, r. 1289 se po hradě píší (CDM V, č. 91), a založili jevišovickou větev rodu. Za nich byl hrad jako středisko husitství dobyt a zničen, takže r. 1448 se hovoří o „locum castri alias Hradisczi contra Gevissowicz". Díky smlouvě o dělbě hradu mezi členy rodu z r. 1398 (CDM XII, č. 491) známe i jeho popis. Měl opravdu dvě předhradí, několik vrat a mostů, ale také věž a kapli, které byly společné. Nejednalo se tedy zřejmě o věž branskou, ale hlavní — o bergfrit neznámého půdorysu.

Dalším šlechtickým hradem oblasti je Bukovina vystavěná rovněž na skalnatém výběžku do údolí Nedveky 3 km jihovýchodně od Hostimi. Plošně má tvar kruhové výseče, která se zdvojeným obloukem příkopů a valů obrací k náhorní plošině před hradem. Také čelní hradba byla zaoblená a byla do ní vetknuta válcová věž o průměru cca 10 m, pod níž byla umístěna brána. Prohlubně na jihovýchodě nasvědčují možné existenci budovy, k níž byl za ohradní zdí připojen rozměrný dvojprostorový a mírně zalomený palác. Při průzkumu, jehož výsledky jsou shrnuty v samostatném článku (Měřínský—Plaček 1987), byly zjištěny i zbytky zdí na skalnatém zakončení výběžku. K jejímu rozluštění přispěl objev M. Režňáka, který v Boskovicích nalezl v pozůstalosti údajného důchodního úředníka jevišovického panství kresbu Bukoviny z jižní strany datovanou r. 1787. Je na ní vidět zbytek paláce, ještě značně vysoký bergfrit a před ním věžovitou budovu s armovanými nárožími a několika okny. V případě autentičnosti kresby jde zřejmě o doklad existence věžovitého paláce.

Hrad se poprvé připomíná r. 1337 (CDM VII, č. 154), zatímco ještě r. 1325 se používá predikátu z Hostimi (CDM VI, č. 285), která byla vždy příslušenstvím hradu. Jako pustý se uvádí r. 1481 (ZDB XV, č. 126). Datování rámcově odpovídá i rozbor souboru keramiky z povrchového sběru.

Lapikus, zřícenina nad pravým břehem Plenkovického potoka 2 km západně od Plavče, je ještě mladší. Kombinací historických zpráv dospěl autor k závěru, že sídlo vzniklo v l. 1365—1380 a jeho původní jméno bylo Hrádek (Plaček, 1985). Zpustl po připojení okolí k Žeroticím, tedy po r. 1416 (ZDB XI, 265). Dochovaná dispozice tomuto datování neodporuje. Zdá se, že jádrem hradu byla dlouhá víceprostorová budova, k níž byl na severu přisazen níže položený dvorek přístupný branou položenou pod čelní, snad věžovitou částí budovy. Před šíjovým příkopem je nepravidelná plošina oddělená od předpolí dalším nešírokým příkopem.

Hrady vázané na město byly, vedle Znojma, především na rakouské straně. Vedle již zmíněné Lávy (Laa a. d. Thaya) byl hrad ve městě Retz založen plánovitě v l. 1280—1290 Berchtoldem hr. z Hardeggu. Stával v sz rohu hradeb, byl pravidelný a bohužel úplně zmizel. Zůstal po něm prázdný prostor (40×38 m) a Althof na místě předhradí. Zpustl asi po dobytí města husity v r. 1425 (Staré letopisy 1980, 100) a byl později nahrazen tzv. Gatterburgem v jv nároží hradeb.

Zajímavým hradem byl rozsáhlý komplex ve Schrattenthalu, k němuž však město bylo po r. 1472 přihraženo (Dehio 1990, 1 057). Hrad nově založil roku 1434 Oldřich z Eytzingu, náhradou za stavbu zničenou husity, v dolní části areálu (Dehio 1990, 1 058; Klaar 1983). V přestavěné formě se dochovala dvě obytná křídla a kaple sv. Martina. Mnohem pozoruhodnější je opevnění rozsáhlého předhradí, zejména východní elevace s polygonálními baštami a volně stojící nízkou okrouhlou baštou. Nazývá se Hladová nebo Husitská věž, má

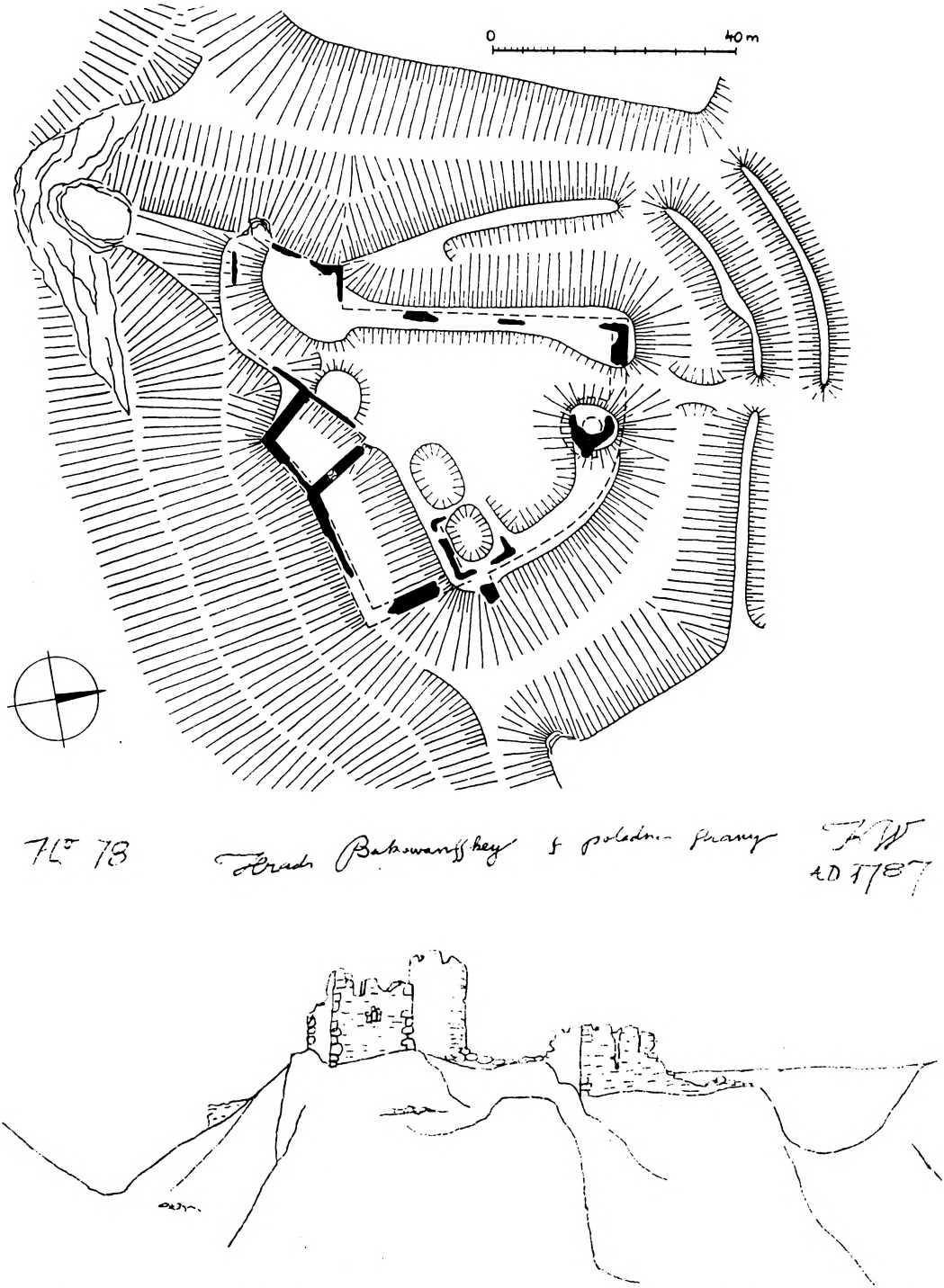

Obr. 11. Bukovina, terénní náčrt zříceniny (nahoře), pohled na hrad datovaný do r. 1787 překreslil M. Režňák (dole).

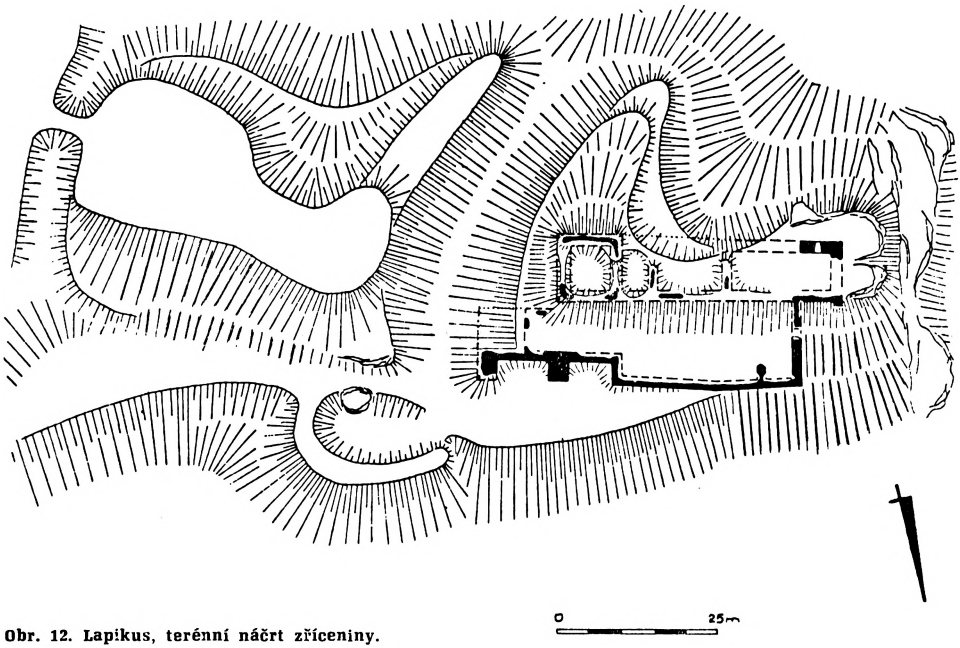

Obr. 12. Lapikus, terénní náčrt zříceniny.

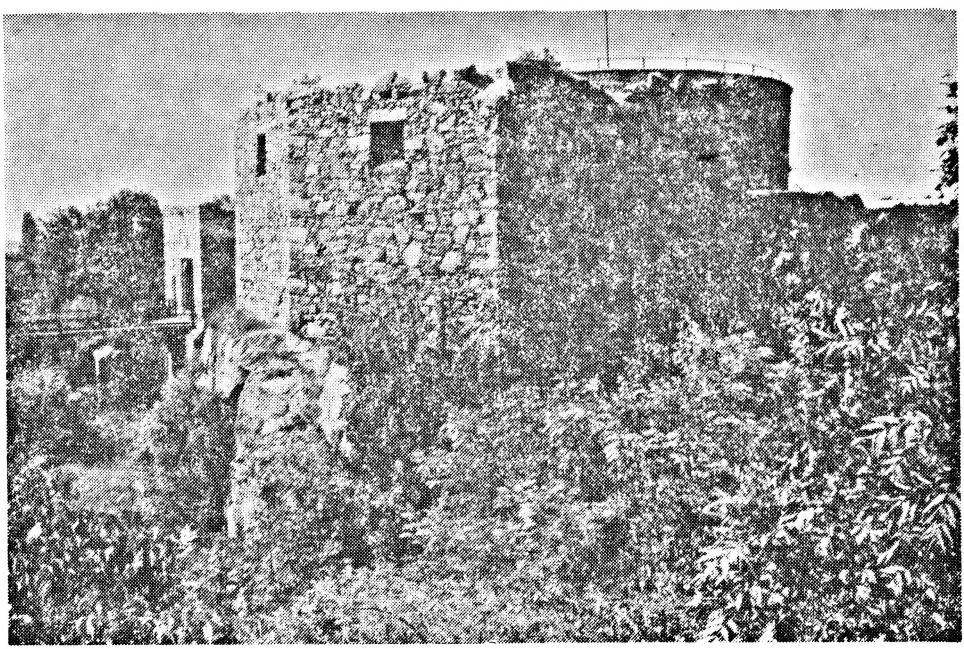

Obr. 13. Schrattenthal, nárožní polygonální bašta a jižní brána předhradí.

průměr 20 m a na jejím horním platu mohla stát děla. Můžeme ji pokládat za přímou analogii předsunuté věže Nového hrádku na Dyji, který též patřil Oldřichovi (Plaček 1991, 252).

V jádru pozdně gotickým hradem je také Starý zámek v Jevišovicích vystavěný na skále na pravém břehu Jevišovky, a není vyloučeno, že i on byl spojen s opevněním městečka. Nahradil ve funkci hrad na protější straně údolí, jenž byl za husitských válek zničen. Zdá se, že ke zpustnutí nevedlo ještě obsazení vojskem vévody Albrechta v r. 1421, neboť k dalšímu údajnému dobytí Znojemskými došlo na samém konci r. 1425 (Neumann 1939, 65, 90). Jisté je, že městečko se připomíná znovu r. 1448 (předtím r. 1423 město! — ZDB XII, 821; Neumann 1939, 65) a hrad r. 1466 (KPB VII, s. 11), byl tedy postaven okolo poloviny století. Prošel bezpochyby rozsáhlou renesanční přestavbou a za potomků Raduita de Souches i barokními a klasicistními úpravami, kterými získal dnešní zámeckou podobu. Nedávno na zámku proběhla obnova a adaptace a tím jsou vypovídací možnosti objektu zkomplikovány, nebo úplně znehodnoceny. Stavebně historický průzkum nebyl při této příležitosti bohužel proveden, a tak se lze ke starším etapám výstavby vyjádřit jen rámcově, neboť konfrontací půdorysu a přímých výsledků průzkumu sklepních a přízemních prostorů šlo přece něco zjistit (srov. Měřínský—Plaček 1989).

Hrad byl dvojdílný. Předhradí za úzkým, zpola zasypaným příkopem má renesanční utváření a mezi ním a zadním hradem je hluboký ve skále tesaný příkop. Zalamující se průčelí ukrývá mladší čelní hradbu s branou, možná umístěnou ve věži. Starší hradba s bránou na jz je ukryta v nádvorní zdi. Nádvoří se zužovalo směrem k barokní kapli postavené na protáhlé středověké baště chránící hrad ze strany klesající skalnaté opyše. Na západě byl na okraj svahu vysunut palác, východní ohradní zeď, která se připojovala k baště, byla zřejmě odstraněna v souvislosti s výstavbou východního křídla. Hlavní věž hrad asi postrádal, jako ostatně i jiné naše pozdně gotické hrady (Brtnice, Nový Světlov — srov. Měřínský—Plaček 1991, 216).

Ve zkoumané oblasti jsou i lokality charakteru tvrzí. Měly často okrouhlý

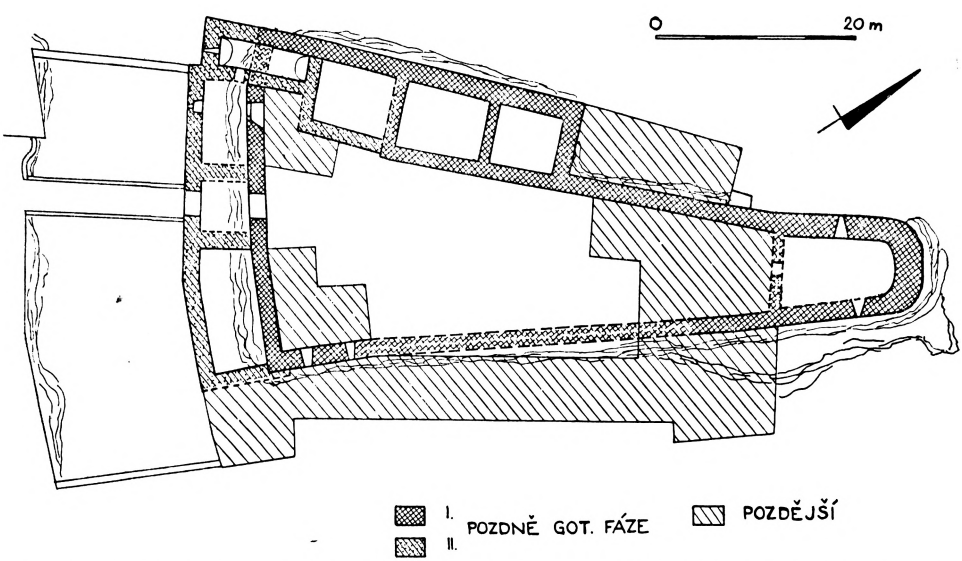

Obr. 14. Jevišovice-Starý zámek, pokus o vymezení nejstarší části zámku z pol. 15. stol. (křížkovaně).

půdorys (Žerotice, Michelstetten, zmizelý Loosdorf), někdy s centrální hranolovou věží (Němčičky), nebo se zachovala jen věž či hlavní budova (farní dvůr ve Staatzu, Trstěnice, Horní Dunajovice). Nepatří však do příspěvku tematicky. Další objekty bohužel zmizely úplně a zůstává pouze naděje jejich archeologického zachycení (Haugsdorf, Kammersdorf, Martinice).

Na závěr je možné, podobně jako při zkoumání hradů horního Podyjí (Plaček 1991), konstatovat vzájemné ovlivnění hradní architektury na obou stranách hranice. Je patrnější zvláště z širšího pohledu na oblast celého Podyjí a dokládá, že intenzívní styky nalezly odraz ve vývoji hmotné a duchovní kultury. Recepce podunajských nebo Podunajím zprostředkovaných prvků na jižní Moravě (hranolové a polygonální věže, štítová zeď) je zčásti vyvážena využitím inspiračních zdrojů přicházejících do Dolního Rakouska přes Moravu (válcové věže Waldviertelu).

Větší podíl Rakouska na tomto dění je možno přičíst bezprostřednějšímu napojení rakouských zemí na kulturu evropského Západu a přímé účasti rakouských feudálů na kolonizačním procesu v moravském Podyjí až do pádu Přemysla Otakara II. Při nástupu Habsburků na vévodský stolec byla už kulturní úroveň obou zemí natolik vyrovnaná, že určitá odtažitost plynoucí ze vzájemné rivality nebyla již intenzitě vývoje kontaktních oblastí obou státních útvarů na škodu.

Literatura

BÜTTNER, R.—MADRITSCH, R., 1978: Burgen und Schlösser in Niederösterreich. Vom Bisamberg bis Laa/Thaya. Wien.

DEHIO, 1990: Dehio Handbuch. Die Kunstdenkmäler Österreichs. Niederösterreich, nördlich der Donau. Wien.

HOSÁK, L., 1967: Středověká kolonizace Dyjskosvrateckého úvalu. Praha

KLAAR, A., 1983: Baualterpläne österreichischer Städte I 5. Wien.

KLÍMA, B., jr., 1991: Rotunda sv. Kateřiny na znojemském hradě. XX. Mikulovské sympozium 1990, Brno, 219—223.

LANCINGER, L.—ELIÁŠ, J., 1974: Státní zámek Jaroslavice, rkp. SHP v SÚRPMO, Praha.

LECHNER, K., 1969: Die Kommende Mailberg. In: Der Johaniter-Orden, Der Malteser-Orden, hsg. A. Wienand, Köln, 413—425.

LECHNER, K., 1970: Handbuch der historischen Stätten Österreich I. Donauländer und Burgenland. Stuttgart.

MĚŘÍNSKÝ, Z.—PLAČEK, M., 1987: K poznání hradu Bukovina. Jižní Morava 23, 281 až 288.

MĚŘÍNSKÝ, Z.—PLAČEK, M., 1988: Nástin vývoje hradní architektury vrcholného středověku na Moravě a ve Slezsku do období husitských válek. AH 13, 217—246.

MĚŘÍNSKÝ, Z.—PLAČEK, M., 1989: Upřesnění stavebně historického vývoje brtnického zámku v gotickém období. In: Památková péče a ochrana přírody v Jihomoravském kraji. 30 let KSPPOP v Brně. Brno, 24—41.

MĚŘÍNSKÝ, Z.—PLAČEK, M., 1991: Vývoj hradní architektury na Moravě a ve Slezsku od husitských válek do 1. třetiny 16. století. AH 16, 215—230.

NEUMANN, A., 1939: K dějinám husitství na Moravě. Olomouc.

NOVOTNÝ, B., 1975: Moravské údělу a jejich raně feudální centra v 11.—13. století. AR XXVII, 516—526.

PLAČEK, M., 1984: K typologii hradů na moravsko-slovenském pomezí. Slovácko XXV — 1983, 63—87, Uh. Hradiště.

PLAČEK, M., 1985: K počátkům hradu Lapikus. Jižní Morava 21, 163—266.

PLAČEK, M., 1991: Vztahy mezi hradním stavitelstvím moravského a rakouského horního Podyjí. XX. Mikulovské sympozium 1990, Brno, 247—259.

RICHTER, V. a kol., 1966: Znojmo. Praha.

RULÍŠEK, H., 1971: Die Kirche der hl. Kunigunde in Hostěradice. SPFFBU F 14—15, 129—141.

SCHAD'N, H. P., 1953: Die Hausberge und verwandten Wehranlagen in Niederösterreich. Prähistorische Forschungen H. 3, Horn — Wien.

STARÉ LETOPISY, 1980: Ze starých letopisů českých. Připravili J. Porák a J. Kašpar Praha.
WEINELT, H., 1937: Grundriss der Schönhengster Burgenkunde. Mähr. Trübau.
ŽEMLIČKA, J., 1990: Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové" šlechty ve státě Přemyslovců. ČMatM 109, 17—37.

Zusammenfassung

Burgen des mittleren Thayatales

Der Beitrag gibt eine Übersicht über die Entwicklung der mittelalterlichen Burgarchitektur im mittleren Thayatal und im Flußgebiet von Jaispitz an beiden Seiten der tschechoslowakisch-österreichischen Grenze und knüpft an die früheren Arbeiten des Verfassers lose an (Plaček 1984, 1991). Die gegenseitigen Beziehungen waren im Mittelalter dank der natürlichen Begehbarkeit der Grenze sehr intensiv und fanden ihre Reflexion in beiderseitiger Beeinflussung der gesellschaftlichen und kulturellen Entwicklung, insbesondere in dem Zeitraum, als beide Länder unter der Herrschaft Přemysl Otakars II. (1251—1276) verbunden waren. Die Beziehungen wurden auch durch den Ankauf von Gütern an beiden Seiten der Grenze seitens des Adels sowie durch dessen Verwandschaft unterstützt. Zu den ältesten Burgen der Region gehören přemyslidische Zentren in Znojmo und Hrádek n. D. Der ursprünglich sicherlich holzlehmige Burgwall in Znojmo wurde in der 1. Hälfte des 13. Jh. zu einer Steinburg umgebaut (polygonaler Räuberturm). In Hrádek ist es nicht dazu gekommen, wiel sie durch die Burg in Jaroslavice ersetzt wurde, die zum Jahre 1255 erwähnt wird. Ihre Gestalt wurde durch spätere Umbauten völlig verwischt. Ebenfalls das Aussehen des Babenberger Stützpunktes in Laa ist nicht bekannt, da die Stadtburg aus dem Anfang des 15. Jh. stammt. Andere Burgen waren im direkten oder Lehensbesitz. Meistens handelte es sich um holzlehmige Hausberge (Stronegg, Neuruppersdorf, Dernberg usw.). Der Hausberg bei Haslach (Anhöhe Dernberg) ist in seiner Gestaltung der Fortifikation bei Drnholec mit Keramik aus dem 12. Jh. ähnlich.

Die älteste Steinburg war die ausgedehnte Staatz mit einem romanischen Wohnturm vermutlich aus dem 12. Jh., die nach dem Jahre 1645 verödete. Romanische Teile weist auch die sog. Nonneck über Pulkava bei Theras mit einem vierkantigen Turm und Doppelraumpalast auf. Sie könnte Vorgänger der stark umgebauten Therasburg sein, die erst zum Jahre 1327 erwähnt wird. Unter einem Schloß verschwand die Burg in Seefeld, die nach Vischers Gravierung die Gestalt des sog. italienischen Kastels hatte. Sie entstand im 13. Jh. ungefähr auf der Stelle eines älteren Hausberges. Der Burgkomplex in Mailberg besteht aus dem vierteiligen Ordensbau der Johanniten, der umgebauten frühgotischen Kirche und weiteren gotischen Flügeln. Der Komplex wurde im 15. Jh. befestigt und barokisch vereinheitlicht. Aus der Zeit der Stiftung 1145 bis 1150 blieb nichts erhalten. Die Ordensbauten der Johanniten und der deutschen Ritter sind auch aus Horní Kounice und Hostěradice bekannt, diese haben aber nicht die Gestalt von Burgen angenommen. Die älteste Adelsburg im mährischen Teil der Region wurde von den Schenks — Herren von österreichischer Herkunft — vielleicht schon gegen Mitte des 13. Jh. erbaut. Sie hatte eine Schildmauer und einen Doppelflügelpalast. In das 13. Jh. gehört auch die schlecht erhaltete Ruine der Alten Burg in Jevišovice (wird zum Jahre 1289 erwähnt), die während der hussitischen Kriege unterging. Die zwischen den Jahren 1325 und 1337 entstandene Burg Bukovina hatte einen zylindrischen Turm und einen turmartigen Palast. Lapikus bei Plaveč mit einem langen Palast wurde in den Jahren 1365—1380 gegründet.

An die Stadt gebundene Burgen befanden sich in Retz und Schrattenthal. Im erstgenannten Fall stand die völlig verschwundene Burg in der NW-Ecke der Stadtmauern vom Ende des 13. Jh., im letztgenannten Fall handelt es sich um einen spätgotischen Komplex, der im Jahre 1434 auf der Stelle eines von Hussiten zerstörten Objektes von den Eytzings gegründet wurde. Sonderartig ist insbesondere die Befestigung der Vorburg und der sog. Hungerturm mit 20-m-Durchmesser, der an die vorgerückte Bastei des Neuen Hausberges derselben Besitzer erinnert. Eine spätgotische Burg blieb in der Masse der Altenburg in Jevišovice teilweise erhalten. Sie hatte eine schmale Disposition mit Torturm, Palast und gestreckter Bastei und sie entstand gegen Mitte des 15. Jh. Identischen Charakter wiesen auch Bauten kleinerer Sitze (Festen) an beiden Seiten der Grenze auf.

Die gegenseitige Beeinflussung des Burgbauwesens läßt sich insbesondere aus breiterem Gesichtspunkt verfolgen. Die Annahme von Elementen donauländischer Herkunft in Mähren (prismatische und polygonale Türme, Schildmauer) ist teilweise

durch die mährische Vermittlung ausgeglichen (rundliche Türme von Waldviertel). Dieser vorteilhafte Austausch verlor an Intensität, nachdem die österreichischen Länder durch die Habsburger erworben worden waren (wegen der Rivalität zwischen beiden Staaten), das Kulturniveau aber, das bereits ausgeglichen war, wurde dadurch nicht beeinflußt.

Abbildungen

1 Znojmo, Anblick der Burg von SO aus der Mitte des 17. Jh. Ausschnitt aus der Vedute von M. Merian.
2 Laa a. d. Thaya, SW-Turm und Tor der Stadtburg.
3 Haslach-Dernberg, Geländeskizze des Hausbergs.
4 Drnholec, Geländeskizze des Hausbergs.
5 Staatz, Geländeskizze und Entwicklungsschema der Burg.
6 Therasbug, Vischers Gravierung aus dem Jahre 1672.
7 Unbekannte Burg bei Theras (Nonneck), Geländeskizze.
8 Mailberg, Entwicklungsschema der Burg. 1 — Gebäude des Ordensbaues, 2 — im Kern gotische Objekte, 3 — Objekte aus dem 15. Jh., 4 — Renaissance- und barokische Gebäude, 5 — spätere Objekte.
9 Šenkenberk, Grundriß- und Höhenvermessung der Burg.
10 Jevišovice — Alte Burg, Geländeskizze der Ruine.
11 Bukovina, Geländeskizze der Ruine (oben), Anblick der Burg — in das Jahr 1787 datiert, umgezeichnet von M. Režňák (unten).
12 Lapikus, Geländeskizze der Ruine.
13 Schrattenthal, polygonale Eckbastei und südliches Tor der Vorburg.
14 Jevišovice — Alte Burg. Versuch um Abgrenzung des ältesten Burgteils aus der Mitte des 15. Jh. (gekreuzte Fläche).